

GORAN MILJAN

*Doktorand, Srednjoeuropsko sveučilište (Central European University)
Budimpešta, Mađarska*

UDK: 94(497.5 Split)“2015“(091)
796.33(497.5 Split)“2015“(091)

Kad povjesničari ne žele, a novinari ne razumiju – komentar poljudske svastike, povika *Za dom spremni* i članka D. Kuljiša o ustašama

Svastika, fašizam, ustaše, Nezavisna Država Hrvatska, *Za Dom Spremni*, mjerenje visine kukuruza ispruženom desnom rukom, Jure i Boban, mise za *poglavnika*, totalitarizam, te mnogi drugi atributi i simbolički izražaji dio su svakodnevnog političkog i društvenog intelektualnog folkloru suvremene Hrvatske. Nažalost, takve pojave, umjesto da budu upozorenje i pozivaju na oprez, najčešće se komentiraju ili „znanstveno“ obrađuju na veoma površan i populistički način. Time ne samo da stvaraju podjele koje služe apologetici fašizma i totalitarizma općenito u nas, već stvaraju i veoma pojednostavljenu sliku prošlosti i povijesnih procesa. I dok se brojni međunarodni političari, intelektualci i znanstvenici zgražaju nad pojavom svastike na Poljudu, naši povjesničari i intelektualci šute. Prema mišljenju ovoga autora svastika na Poljudu nije izraz prisutnosti i veličanja fašizma u hrvatskome društvu, već primitivan način na koji određena grupa iskazuje nezadovoljstvo spram vodstva Hrvatskoga nogometnog saveza (HNS). Međutim, simptomatično je da ti isti povjesničari šute i kada je u pitanju uzvikivanje pozdrava *Za Dom Spremni*, pozdrava koji je kao politički pozdrav ušao u upotrebu u fašističkom ustaškom pokretu i režimu i kao takav ostao u sjećanju. Sve to ukazuje na svu pogibeljnost provincijalnosti jednog dijela hrvatske historiografije, dominantnog dijela, koja nije kadra razlučiti osobno od javnog, znanstveno od ideološkog. Stoga nas ne trebaju čuditi znanstvene monografije koje veoma površno negiraju postojanje fašizma ili bilo kakvog oblika totalitarizma u suvremenoj hrvatskoj povijesti.

Kao nekome tko se bavi transnacionalnim fašizmom u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi tijekom prve polovice dvadesetoga stoljeća, zapanjujuća je lakoća postojanja i prihvaćanja ustaštva, tj. fašizma u hrvatskome društvu i njegova negacija unutar određenih krugova, prvenstveno povjesničarskih, a zatim i širih slojeva stanovništva. Dok na institutima i ostalim znanstvenim institucijama imamo novu generaciju mladih i „zrelih“ povjesničara u znanstvenim zvanjima, od kojih se skoro svaki drugi ili treći bavi, ili barem reflektira u svojim nastupima, razdobljem fašizma u hrvatskoj povijesti,

odnosno ustaškim pokretom i njihovom fašističkom državom, njihovi načini interpretacije i „znanstvenog“ istraživanja uvelike pridonose nerazumijevanju fašizma. I dok s jedne strane imamo neupitno gledanje na ustaški pokret i režim kao fašistički, marionetski režim koji je vodila šačica ljudi, dotle s druge strane imamo interpretaciju da to uopće i nije bio fašizam već je cjelokupni sistem vladavine, pa tako valjda i Holokaust i pokušaj genocida nad Srbima, bio nametnut i proveden zbog nekih vanjskih pritisaka. Nažalost, koliko god naši porezni obveznici dobro plaćali znanstvenike i sveučilišne profesore koji iznose površne „znanstvene“ interpretacije, one umjesto da budu proizvod detaljnog znanstveno-istraživačkog rada, one su najčešće proizvod ideoloških zatvorenosti i manipulacija, kako znanstvenika „lijeve“ orijentacije tako i znanstvenika „desne“ orijentacije.

Ovako površno dane „znanstvene istine“ upravo su uzrok nerazumijevanju hrvatske povijesti dvadesetoga stoljeća i posljedica koje je ustaški fašistički režim, kao i komunistički, oboje totalitarni u svojoj naravi i modalitetima djelovanja, ostavio na hrvatsko društvo u cjelini, a čije posljedice gledamo i osjećamo i danas. Ovakva produkcija znanja prvenstveno ne služi i ne nastaje kao posljedica onoga za što su takvi ljudi plaćeni od strane poreznih obveznika, a to je znanstveno istraživanje, konceptualno razumijevanje i suvremeno metodološko pristupanje. Naprotiv, to znanje nastaje kao posljedica ideoloških narativa i njihovih sukoba prisutnih unutar hrvatske historiografije, politike i društva. Tome u prilog govori i činjenica da, iako se svi osjećaju pozvanima da komentiraju i daju svoje „znanstveno“ viđenje ustaškog pokreta i režima, ne postoji niti jedan ozbiljan historiografski znanstveni članak, niti jedna znanstvena monografija koja bi pitanju fašizma u hrvatskoj povijesti, dakle ustaškog pokreta i NDH, pristupila bilo komparativno, bilo transnacionalno, bilo unutar šireg konteksta studija fašizma i njihovog konceptualno-metodološkog razumijevanja fašizma kao epochalne pojave europske moderne. Štoviše, ne postoji niti jedna monografija koja bi propitkivala, na znanstveni način, ideološki utjecaj fašizma na ustaše, ali i na šire društvene slojeve. Ne postoji niti jedan članak koji pristupa istraživanju fašizma u nas na način da komparira ustaški pokret ili režim sa drugim pokretima i režimima toga doba, a sa kojima ima i previše sličnosti, bilo simboličke, ideološke ili praktične. S obzirom da ne postoje takva istraživanja, ne treba stoga ni čuditi da svi ti „proizvođači i prodavatelji znanja“ ne propitkuju fašizam i totalitarizam kao ideologije europske moderne s njihovim određenim modalitetima djelovanja koristeći se pritom suvremenim metodološkim znanstvenim pristupima. Ali vjerojatno to nije ni bitno. Zašto bi netko istraživao to na ovako zahtjevnoj znanstvenoj razini i vodio znanstveno utemeljene debate o tome s raznim stručnjacima, kad može sjediti kod nas u arhivu ili svome uredu, dobivati pozamašnu svotu novaca mjesečno, napredovati sprinterski u znanstvenim zvanjima objavljujući znanstvene radove u časopisima institucija u kojima su zaposleni, i pretvarati se da njegov/njezin rad ima veliki značaj za hrvatsko društvo i znanost u cjelini. To što će te monografije i članci proći kroz svega nekoliko ruku uskoga kruga ljudi, kome su prvenstveno i namijenjene, i to je u redu. Jer ipak je

to hrvatska povijest, hrvatski identitet i hrvatski način znanstvenog historiografskog razmišljanja i istraživanja.

Još 1997. godine Mirjana Gross, jedna od najcjenjenijih hrvatskih povjesničarki suvremenoga doba, pitala se u svome članku *Europska ili provincijalna historiografija?* je li doista moguće da će hrvatska historiografija zanemariti suvremene pravce konceptualnog i metodološkog razvoja historiografije. Danas možemo s lakoćom slobodno reći da kada su u pitanju studije fašizma i pitanje fašizma i totalitarizma, veći dio suvremene hrvatske historiografije i njeni znanstvenici koji se bave temom fašizma, tj. ustaštva kao takvog, ostali su nažalost provincijalni i ne pokazuju želju za promjenom.

I dok se povjesničari ne upuštaju u takve debate, izbjegavaju međunarodne skupove posvećene primjerice pitanju fašizma na periferiji¹ ili transnacionalnom fašizmu,² dotle imamo novinare i intelektualce koji izlaze u javnost s veoma definitivnim zaključcima, ma koliko god oni bili površni. Jedan od nedavnih takvih izleta jest i članak „Ustaški pokret Ante Pavelića bio je udaljen od fašizma koliko su klape daleko od opere“ Denisa Kuljiša objavljen 21. lipnja 2015. u *Jutarnjem listu*.³

U svome pokušaju da dade ocjenu ustaša, Kuljiš veoma hrabro koristi pojam fašizam te se referira na međunarodno relevantnu literaturu kada je riječ o studijima fašizma, što se rijetko viđa kod domaćih povjesničara. Nažalost, tu i prestaje svako njegovo dublje poznavanje i razumijevanje kako te iste literature tako i fašizma kao generičkog i historiografskog pojma, a postavlja se i pitanje je li on uopće čitao razna djela autora koje koristi. Počnimo od početka, s naglaskom da se ovdje nećemo baviti Kuljiševim osobnim stavovima i njegovim subjektivnim viđenjima današnje hrvatske politike.

U dijelu koji se odnosi na pitanje ustaša i ostalih fašističkih pokreta i režima Kuljiš tvrdi da se ustaše „ne mogu ni usporediti recimo s autentičnim fašistima ‘Legije Arhandela Mihaela’, ‘Željeznom gardom’“. Nema sumnje da Željezna garda predstavlja najpoznatiji i najrazvijeniji primjer fašizma u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi, no to nikako ne znači da se ustaški pokret ne može uspoređivati s njime, upravo suprotno. Posljednjih nekoliko godina svjedočimo da istraživanje i usporedba fašističkih pokreta i režima nastalih u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi, uključujući i Skandinaviju i baltičke zemlje, koji su donedavno bili potpuno zanemareni, otvara nove pravce i perspektive istraživanja fašizma kao transnacionalnog fenomena. Neću ovdje dalje ulaziti u pitanje

1 Fascism on the Periphery. A Conference on the Birth and Development of Fascism in Northern, East-Central and Southeastern Europe 1933–1945. An international conference at the Hugo Valentin Centre, Uppsala University, 17–18 November 2011, <http://www2.valentin.uu.se/information/fascismontheperiphery.html> (posljednji puta pristupljeno 21.8.2015.).

2 Fascism without Borders. Transnational Connections and Cooperation between Movements and Regimes in Europe from 1918 to 1945, Freie Universität Berlin, 19–21 June 2014, <http://www.historiografija.hr/news.php?id=901> (posljednji puta pristupljeno 21.08.2015.).

3 Denis Kuljiš, „Ustaški pokret Ante Pavelića bio je udaljen od fašizma koliko su klape daleko od opere“, u: *Jutarnji list*, 21. lipnja 2015, <http://www.jutarnji.hr/ustaski-pokret-ante-pavelica-bio-je-udaljen-od-fasizma-koliko-je-daleko-klapsko-pjevanje-od-opere-/1370025/> (posljednji puta pristupljeno 23.07.2015.).

usporedivosti ili neusporedivosti, tj. komparacije kao metodološkog instrumenta, jer sam siguran da bi se i Kuljiš složio s time da se sve može uspoređivati. No čak i kad je riječ o pitanju usporedbe unutar studija fašizma, bilo bi dobro da se ipak uzela u obzir malo recentnija literatura jer bi se time uvidjelo da jedan od glavnih autoriteta po pitanju fašizma u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi, profesor Constantin Iordachi, upravo uspoređuje ta dva pokreta u svome opsežnom poglavlju *Fascism in Southeastern Europe: A Comparison between Romania's Legion of the Archangel Michael and Croatia's Ustaša*.⁴ Dakle, ocjena da je to dvoje neusporedivo, jer jedan pokret je izvorni fašistički dok drugi nije, jest površna i znanstveno banalna. Također, kao još jedan primjer da ustaški pokret nije fašistički Kuljiš uzima knjigu Aristotele A. Kallisa *Fascism Reader*, a u kojem se ustaše, tj. prema Kuljišu hrvatski fašizam, ne spominju. Istina je da se ustaše ne spominju u toj knjizi, međutim, to ne proizlazi iz činjenice da se ustaše ne spominju jer ih se ne smatra fašistima, već iz činjenice da te godine, 2003., gotovo da i nije ni postojala neka ozbiljnija studija na stranome jeziku koja bi se bavila ustašama i pitanjem fašizma. Tek 2006. možemo odrediti kao godinu kada je jedan cijeli broj časopisa na engleskome jeziku bio posvećen toj temi, s manje ili više uspjeha kada su u pitanju pojedini objavljeni članci.⁵ Dakle, ovdje se ne radi o tome da se ustaše ne smatraju fašistima, već o tome da tada istraživanja koja bi razmatrala i analizirala ustaše unutar studija fašizma gotovo da i nisu postojala, te samim time i nisu bila dostupna međunarodnim znanstvenim krugovima. Naravno, slučaj može biti i obrnut, Kallis ima svako pravo da ne smatra ustaše fašistima, kao i svi drugi, međutim znanstveni članci koji bi išli u tome smjeru gotovo da i ne postoje, pri tome stavljam naglasak na znanstvene članke.

I dok Kuljiš tako nalazi argumente koji potkrepljuju njegovu prethodno zacrtanu liniju prema kojoj se ustaše i fašizam ne mogu nikako povezati i usporediti, kao završni čin u svome negiranju ustaša kao fašista, pokreta kao fašističkog i države kao fašističke, on svoje tvrdnje pokušava potvrditi korištenjem Stanley G. Paynea, jednog od glavnih autoriteta u studijima fašizma. Međutim upravo ovdje Kuljiš u potpunosti promašuje i pokazuje što se događa kada se površno poznavanje određene teme pokuša pretvoriti u ozbiljan tekst, u tekst koji teži definitivnim zaključcima, a bez da je napravljeno detaljno istraživanje slučaja kojim se bave.

Naime, prikazujući Payneov analitički model Kuljiš navodi njegove tri razine prema kojima se može definirati je li neki pokret fašistički ili nije. To su prije svega elementi negacije, elementi ideologije i stilska obilježja. Navodeći sve te elemente i njihove sastavnice, Kuljiš zaključuje da je po tome „Pavelićev pokret udaljen od fašizma koliko i klapsko pjevanje od opere“. I sve bi to bilo u redu, da i sam Payne u svojoj radnoj

4 Constantin Iordachi, „Fascism in Southeastern Europe: A Comparison Between Romania's Legion of the Archangel Michael and Croatia's Ustaša“, u: Roumen Daskalov – Diana Mishkova (ur.), *Entangled Histories of the Balkans: Transfers of Political Ideologies and Institutions*, Vol. II (Leiden, Boston: Brill, 2014.): 355.-468.

5 *Totalitarian Movements and Political Religion* Vol. 7, No. 4 (Studeni, 2006.).

definiciji nije svrstao ustaški pokret pod fašizam.⁶ Čak i više od toga, u jednome od svojih članaka, koji je preveden i na hrvatski jezik, Payne kaže: „Kao i u gotovo svim takvim pokretima, njihov ih je ekstremni nacionalizam doveo do naglašavanja nekoliko posebnih točaka, ali to je sve – u teoriji i praksi – bio dio generičkog fašizma“.⁷ Možda da je Kuljiš malo detaljnije obradio suvremenu literaturu koja se bavi pitanjem fašizma kao transnacionalnog fenomena, kao dijela europske moderne, kao izrazito eklektičke ideologije, kao totalitarne ideologije, kao izraza karizmatiskog ultranacionalizma, možda, ali samo možda, bi njegov zaključak bio da Pavelićev pokret nije klapsko pjevanje u odnosu na operu, već da je možda sličniji brucosu na nekom odsjeku za pjevanje.

Još jedan problem, a koji je također prisutan i u svakodnevnom diskursu jest i pitanje pojmova. Tako Kuljiš koristi pojam „hrvatski fašizam“, a da ga pritom ne definira. Stoga se postavlja i pitanje što je to uopće hrvatski fašizam? Postoji li on uopće i znači li to da onda imamo i slovački, rumunjski, grčki, bugarski, estonski, švedski, britanski, belgijski i drugi ini fašizam? Ova zbuđenost, nejasnoća i nepoznavanje donekle je slična onoj često korištenoj frazi nacifašizam, koja nema nikakvo znanstveno utemeljeno značenje, bilo kao pojam, bilo kao koncept. Ono što postoji jest fašizam kao generički pojam, koji služi kao odrednica brojnih ultraradikalnih pokreta i režima nastalih u ideološko-političkome vakuumu međuratnog razdoblja u tada prisutnom diskursu „dekadencije Zapada“ i straha od svjetske vladavine sovjetskog boljševizma. Postoji fašizam kao dominantna međuratna političko-društveno-ekonomska totalitarna ideologija, koja na prvo mjesto postavlja državu i snažnu narodnu zajednicu kao njenu glavnu osnovu sa svrhom jačanja nacionalne zajednice kao organske cjeline unutar koje svaki vrijedan pojedinac mora biti spreman na žrtvu pod svaku cijenu. Postoji fašizam kao dio europske moderne, kao eklektična ideologija pod utjecajem nacionalnog i supranacionalnog. Postoji fašizam kao revolucionarno-utopijska ideja novoga, čistoga i trajnijega temeljena na ideji palingenetike narodne zajednice i stvaranja novih društveno-političkih odnosa, drugačijih od dekadentnog liberalizma i po narodnu zajednicu opasnog boljševizma. Postoji fašizam vođen od strane samoproglašene elite koja stoji kao uzor „novog čovjeka“, boljeg, trajnijeg, nacionalno svjesnijeg i prije svega spremnoga na žrtvu. Postoji fašizam kao ideologija temeljena na rasno-biološko-kulturnim pretpostavkama supremacije jedna narodne zajednice nad ostalima.

Narativ negiranja fašizma kao dijela hrvatske suvremene povijesti, nešto je što se vrlo lako nađe u „znanstvenim“ monografijama proizvedenih od provincijalno orijentiranih znanstvenika, kao i među novinarima koji tome pristupaju površno i s već unaprijed zadanim ciljevima. S jedne strane dio znanstvenika u nas veoma površno pristupa pitanju fašizma te stoga negira fašizam kao dio hrvatske suvremene povijesti. S druge pak strane određeni znanstveni krugovi primjenjuju taj pojam gotovo svakodnevno kao nešto samorazumljivo ne ulazeći pritom u ozbiljnije znanstvene analize. I

6 Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945* (Madison: Wisconsin University Press, 1995.), 15.

7 Stanley G. Payne, „Nezavisna Država Hrvatska u usporednoj perspektivi“, u: Sabrina P. Ramet (ur.), *Nezavisna Država Hrvatska, 1941.-1945.* (Zagreb: Alinea, 2009.): 23.

dok su se povjesničari veoma jednostavno podijelili na „ideološke blokove“, novinari i razni intelektualci pokušavaju ispuniti taj nastali vakuum. Nažalost, Kuljišev pokušaj samo pokazuje koliko smo kao društvo još daleko od trezvenih, znanstveno utemeljenih istraživanja i rasprava kada je u pitanju fašizam kao sastavni dio hrvatske suvremene povijesti. I sve dok postoje ovako strogo definirajući i unaprijed zacrtani ciljevi propitkivanja pitanja fašizma u našoj povijesti, dotle nas pojavljivanje slova „U“, rimskog pozdrava, pjevanja ustaških pjesama, fašističkih pozdrava na stadionima, pojavljivanje svastike i svih drugih simboličkih obilježja fašističkog, totalitarnog režima, ne trebaju čuditi. Naprotiv, trebaju nas navesti na propitkivanje znanja koje je proizvedeno posljednjih pola stoljeća i više, i koje još uvijek donekle dominira u našem društvu. Nadalje, treba nas navesti na zaključak da je krajnje vrijeme da se ovakvim radikalnim pojavama u hrvatskoj povijesti konačno treba početi pristupati na društveno odgovornoj znanstvenoj razini, lišenoj ideoloških kontaminacija i sukoba.